

Kodály Zoltán és az Universal Edition levélváltása 1938–1966

Az Argumentum Kiadó és a Kodály Archívum együttműködésének
újabb fontos könyvet köszönhet a zenetudomány.

Bónis Ferenc fordításában és közreadásában jelent meg, s került az érdeklődők kezébe a Kodály Emlékmúzeum előadótermében október 28-án tartott könyvbemutató a fenti címmel ellátott közel 700 oldalas, képmelléklettel, kottafakszimilével ékes kétnyelvű kötet. Ha azt mondjuk: hiánypótló könyv, nem üres frázist alkalmazunk, nem közhelyes fontoskodás. Inkább valós helyén értékeljük az újdonságot. A szép kiállítású könyv – Murányi Zsuzsa (borítóterv) és Nagy Erika (tördelő) igényes munkája – tartalmi szempontból nincs előzmények nélkül, hiszen Kodály idegen nyelvű leveleiből is jelent meg már kötet. A két évtizedes (1918-1937), változó tartalmú bécsi kiadói kapcsolatot – bár csak a komponista oldalát képviselő, és csak németül közölt – számos levél reprezentálja a *Zoltán Kodály Letters in English, French, German, Italian, Latin* című kötetben (Edited by Dezső Legány and Dénes Legány. Budapest: Argumentum–Kodály Archívum, 2002). Meg kell még említenünk két osztrák szerző három magyar nyelven megjelent közleményét: Rudolf Klein két dolgozatát *Kodály és az Universal Edition* (Magyar Zenetörténeti Tanulmányok Kodály Zoltán emlékére. Szerk.: Bónis Ferenc. Budapest: Zeneműkiadó, 1977.), illetve *Kodály és az Universal Edition 1932-1937* (Kodály Zoltán és Szabolcsi Bence emlékezete. Szerk.: Bónis Ferenc. Kecskemét: Kodály Intézet, 1992); továbbá Ernst Hilmar: *Kodály és az Universal Edition* (Kodály emlékkönyv, 1997. Szerk.: Bónis Ferenc. Budapest: Püski, 1997). Utóbbi szerző bevezetőjében utal arra, hogy a levelezés csak 1937-ig ismeretes, a továbbiak hozzáférhetetlenek (voltak), legálábbis a cég irattárában.

A *Bónis Ferenc* jegyezte kötet bevezetője ugyancsak utal erre a tényre, amikor tudatja, hogy amannak folytatásaként az 1938 és 1966 között keletkezett leveleket közli, köszönhetően egyfelől az Universal-munkatársak Kodály-hagyatékban megőrzött leveleinek, másfelől a közelmúltban Bécsben, a Városi Könyvtárban fellelt Kodály-leveleknek.

Újdonsága és erénye a gyűjteménynek közreadói szempontból több is van. Egyrészt *kétoldalúan mutatja be a levelezést*, vagyis mind a Kodály által írottakat (66 levél), mind a neki szólókat (348 levél) megtaláljuk a kötetben. Másrészt a kötet *kétnyelvű*: első részében magyar fordításban, a másodikban német eredetiben olvashatjuk a leveleket.

A *szerkesztéssel* kapcsolatban két kérdés azért élénk tolatkszik. Az egyik: ha kétnyelvű a kötet, akkor miért nem párhuzamosan, tükröl-

dalakra nyomva jelenik meg a két nyelv, a levelek német eredetije és magyar fordításuk? Oka ez lehet: a két nyelv jellegéből következő terjedelem-különbség ilyen szerkezetben bizonyára még növelné a kötet oldalainak számát (a német szövegek általában hosszabbak, mint magyar megfelelőik). Lehetett volna persze két külön kötetben megjelentetni a két nyelvi változatot. Amint a közreadó-szerkesztő kifejtette a könyvbe-mutatón, mégis elsősorban a hazai közönség okulására szánja e kötetét (bár aligha lehet kétséges, hogy a téma miatt nemzetközi érdeklődésre is számot tarthat, legalább a korszak zenetörténeti kutatóinak körében). A fordítást a ma csekélynek mondható hazai német nyelvismeret indokolja. Ezen túli előny, hogy megkönnyíti a szövegek felhasználását és egyben őrzi a szövegek tisztaságát; vagyis nem kell attól tartani, hogy esetleges idézéshez új meg új, tartalmi vagy nyelvi szempontból vitatható magyar fordításvariánsok keletkeznek.

A másik jogosan feltehető kérdés, hogy miért nem egybeillesztve, időrendi folyamatában mutatja be a levelezést, miért vette sorra a szerkesztő előbb a Kodály leveleket (természetesen időrendben), majd ugyanilyen elv szerint külön az Universal Edition leveleit.

Erre is megkaptuk a felvilágosítást: legfőbb oka, hogy az Universal cég levéltárából 15 év Kodály-levelei eltűntek! Egyesbeszerkesztve is sok oldalon át csak a kiadó leveleit olvashatnánk. Célzerűbb volt tehát a külön csoportok kialakítása. Az előnyhöz képest apró kellemetlenség az olvasónak, hogy a 66 Kodály-levélhez közvetlenül kapcsolódó Universal-leveleket külön kell fellapozni, „összeilleszteni”.

A szerkesztési kérdések taglalását lezárando megemlítjük, hogy minden levélhez jegyzetek tartoznak, amelyek egyfelől segítik az egyes tételek egymásra vonatkoztatását, másfelől magyarázattal segítik a tartalom megértését személyekre, művekre, eseményekre stb. való utalással. Bónis Ferenc úgy adta meg a jegyzeteket, hogy a szükséges adatok, magyarázatok vissza-visszatérő témáknál is minden alkalommal szerepeljenek. Levél-kötettel aligha csak folyamatos olvasással ismerkedünk, s a kutatóknak is mindig másra van, lehet szüksége. Bárhol kapunk is bele az olvasásba, köszönhetően az említett szerkesztői eljárásnak, soha nem maradunk fogódzó nélkül.

A kötetet záró képek mindegyike egy vagy több levélhez kapcsolható. E kapcsolat megtalálását azonban az olvasóra bízta a szerkesztő s a kiadó, vagyis nincs kalandozásunkat megkönnyítő utalás a levelek sorszáma-ra, csak képalírások.¹

¹ Talán merő véletlen és érdekesség, de megemlítjük, hogy épp egy fotó erősíti meg e kötet formális kapcsolatát a korábbi – nem csak Universal-levelezést tartalmazó – „Letters”-kötettel. A korábbi kiadvány borítója címloldalán látható szép fénykép keletkezési idejének megállapítását az újabb kötet egyik *Bürgeralpen*, 1938. július keltezésű „csoportképe” (6. sz.) segíti: nem kell hozzá különösebb megfigyelőképesség, hogy Kodály „beállításán” felismerjük a hasonlóságot, ruházatán pedig az azonosságot. Sőt, a ruházat egy része alapján még a régebbi könyv borítója hátsó oldalán lévő képet is ekkorra datálhatjuk.

Ennyi „alaki” és szerkesztési szemlézés után ideje a *tartalom* felé fordulnunk, egy kérdéssel: „*Mi szükség van arra, hogy kisserkesszék egy zeneszerző leveleit?*”

Egy zeneszerző-levelezést bemutató írásban bizonyára meglepő ez a kérdés. Az idézőjel mutatja, hogy kölcsön-gondolat, mégpedig Verditől.² Mintha kérdés formájában akarna tiltakozni a zeneszerző a magánszférájába, alkotóműhelyébe vagy éppen kiadói-üzleti ügyeibe való illetéktelen betekintés ellen. *Játsszák, hallgassák a műveit!* – ott a lényeg, amit róla és világáról tudnia lehet vagy kell a szakmának és a közönségnek. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy a dokumentumok közlése a zenetörténet-írás érdeke, de még akár a nem szakmabeli olvasót is a művész – mint alkotó és ember – egyéniségének jobb, mélyebb megismeréséhez segíti. Áttételesen még akkor is, ha csak a zeneművekről, a szerző és a kiadó együttműködéséről (egyetértésükről vagy érdek-különbőség okozta vitáiról) szólnak a levelek. Minket természetesen elsősorban a zeneszerző és munkássága érdekel, ám a levelezőpartner tükröt is tartat ehhez.

Néhány jellemző és fontos momentumot kiemelve rávilágíthatunk a levél-kiadás jelentőségére. Olykor a sorok mögött kell olvasnunk.

A közreadó felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy az Anschluss után a náci kézbe került bécsi kiadóval Kodály, akár csak Bartók, korlátozta kapcsolatát. A már szerződéssel oda kötött műveket egyoldalú szerződésbontással elvinni nem lehetett, de a további alkotásokat a londoni színhelyű Boosey and Hawkes cégnél kötötte le ő is. Ebből a szempontból igen tanulságos a két felkérésére készült zenekari mű sorsa. A bécsi cég képviselői hiába akarták rávenni a zeneszerzőt, hogy a *Páva-variációk* (az amsterdami Concertgebouw zenekarnak) és a *Concerto* (a Chicago-i szimfonikusoknak) kiadását is bízva rájuk. Az előadás lehetőségét nem akarta Kodály – talán éppen a *Páva-variációk* nagyon is időszerű mondanivalója miatt („akinek van füle a hallásra...”) – megakadályozni azazal, hogy az „ellenséges” ország kiadójának adja, ezért közbülső megoldást választott: mindkét mű partitúráját saját kiadásban jelentette meg először. Így kerülhetett aztán a monumentális népdal-variáció előadásra Berlinben, Bécsben és Budapesten, például Furtwängler vezényletével.

A másik tanulságos „történet”, amely a levelezésből kibontakozik, a színpadi művekhez, elsősorban a *Háry János*hoz kapcsolódik. A darab előadásának nem egy esetben a prózai szöveg fordítása, humorának más (elsősorban német) nyelvre való átültetése, illetve a mű rendezői (félre) értelmezése volt többszöri levélváltás témája. Jellemző eset: Kodály ragaszkodott ahhoz, hogy a *Székely fonó* jelmezei, mint a tartalom kifejezésének látvány-eszközei minden esetben megőrizzék a székely jellegét.

² Eöszes László idézi Verdi, Bartók és Kodály ars poeticájának közös vonásai című tanulmányában.

Nagyvilág, 1966/11; in: Élet és Mű. Emlékkönyv Eöszes László tiszteletére. Szerk.: Ittzes Mihály. Budapest: EMB-MMA, 2013.

Mindkét színpadi mű zenei anyagának kései gazdagodásáról is értesülhetünk a levelekből.

Az „átállítás” időszakának mindenképpen negatív hozadéka volt, hogy az akkor még csak egy füzetből álló *Bicinia Hungarica* kiadását a zeneszerző hiába szorgalmazta az Universal Edition-nál.

A munkatársak/vezetők közül az adott évtizedekben az Universal kiadónál Alfred Schlee volt – talán mondhatjuk így – Kodály egyik jó embere. Ő különösen szorgalmazta a Kodály-művek kiadását, újabb megjelenések estén a hibák kijavítását (amit persze a zeneszerző maga is fontosnak tartott, ha nem is sietett mindig a korrektúrával). Az ő leveleiből értesülhetünk eddig ismeretlen, megvalósulásával fontossá válható, meg nem történésével éppannyira fontos, de mélyen jellemző tervről: 1942-ben felvetődött egy több hónapos svájci koncertkörút terve, amire Kodályék mégsem utaztak el. Schlee – egy nem hivatalos levélben – korábban még az amerikai emigráció lehetőségét/szükségességét is megpendítette az amerikai képvisellel rendelkező Boosey and Hawkes kiadóhoz való csatlakozás kapcsán.

A kötetben közölt, eddig csak részben megjelent kotta-faksimile³ is Alfred Schlee-hez kapcsolódik: hatvanadik születésnapjára (1961), a kiadó akkori igazgatója kérésére komponálta Kodály „album-darabját”, variációkat az ünnepléte nevére betűinek kottára váltásával kialakított témára, ó-bécsi stílusban. Ahogy Bónis Ferenc felhívta rá a figyelmet: a némiképp az énekgyakorlatokkal rokon darab ironikusan utal az Universal által szorgosan terjesztett dodekafóniára. A könyvbemutatón valószínűleg ősbemutatóként hangzott el a darab Kelemen Barnabás (hegedű), Homoki Gábor (brácsa) és Kokas Dóra (celló) előadásában.

A levelet olvasva kirajzolódik a történelmi háttér is, a két diktatúra természetrajzában néhány jellemző vonása. Például az a bezártság, amely mindkettőt jellemezte. Nagyon jellemző, hogy az említett kis kompozíció kottáját – mint minden más művét – Kodály csak a Kultúra nevű állami cégen keresztül küldhette ki Bécsbe. Úgy láthatjuk e levelekből is: első szabadsága megőrzését is szolgálta, hogy a hivatalos előírásokat ügyei intézésében mindig megtartotta, nem hagyott támadási felületet. (Maradt más, amiért nem kerülhette el a határozott, olykor harcra kitért kiállást a hatalommal szemben.)

Csak remélni lehet, hogy a hiányzó levelek is egyszer megkerülnek és tovább árnyalják a jól ismert képet, gazdagítják ismereteinket a szerzőről és műveiről. A mostani gazdagodásért köszönettel tartozunk Kodály Zoltánnak, az Argumentum Kiadónak, az Universal Edition-nak és a szakmai munka dandárját elvégző fordító-közreadónak, Bónis Ferencnek.

Ittész Mihály

³ *Variationen über ALFRED SCHLEE im Altwiener Stil.* (Első facsimile közlés a kézirat 1. oldaláról.) In: Eöszé László: Kodály Zoltán élete képekben és dokumentumokban. Budapest: Zeneműkaidó, 1971. 221. kép, 142. old.